

*Поченчук Г.М.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РЕФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто характерні особливості інституціональних змін, фактори їх активізації. Згруповано інституціональні зміни залежно від чинників, що їх зумовлюють, та охарактеризовано механізм інституціональних змін через концепцію панархічних зв'язків адаптивного циклу. Визначено особливості сучасного середовища інституціонального реформування, що вимагають упровадження принципів гнучкого управління. Обґрунтовано, зважаючи на функцію держави як інституціонального новатора, необхідність упровадження принципів гнучкого управління під час розроблення та реалізації стратегії інституціонального реформування в Україні.

Ключові слова: інститут, інституціональні зміни, інституціональний вибір, дизруптивні впливи, інституціональні реформи.

Постановка проблеми. Спроба розібратися в економічних, політичних і соціальних змінах (при тому, що неможливо вивчати зміни в одній із цих сфер у відриві від інших) вимагає фундаментальної перебудови способу мислення. Як зазначив Д. Норт, інститути – ключ до розуміння економіки, тому що вони створюють структуру економічних стимулів. Еволюція людського суспільства зумовлюється уявленнями гравців; вибір здійснюється у світлі цих уявлень із наміром домогтися результатів, що знижують невизначеність, з якою стикаються організації – політичні, економічні і соціальні, – переслідуючи свої цілі, в інституціональному каркасі, який задає продуману стимулюючу систему суспільства [4, с. 7].

Усвідомлення того, що інститути є ключем до розуміння взаємин між усіма суб'єктами економічної системи, а інституціональні зміни зумовлюють напрям її розвитку, є визначальною тенденцією сьогодення. Особливої актуальності ці позиції набули в Україні, коли триває реформування інституціональної системи не тільки економіки, а й суспільства у цілому. Попри чверть століття реформ система інститутів в Україні не набула траєкторії ефективного функціонування, яке б забезпечувало стабільність соціально-економічного розвитку та зростання добробуту населення, що вимагає подальших швидких та змістовних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній теорії дослідження проблематики інституціональних змін та формування інституціональної структури економіки активізувалися у 80–90-ті роки ХХ ст., коли процеси у світовій економіці змусили замислитися про важливість інститутів для економічного розвитку, особливо в країнах, де почався перехід від планової до ринкової економіки, хоча концептуальні засади інституціонального підходу закладено століття назад. Започаткували й очолили теоретичні напрями досліджень представники «старого» інституціоналізму: Т. Веблен (теорія бездіяльного класу), Дж. Коммонс (теорія справедливої вартості), У. Мітчелл (теорія

економічних циклів), У. Гамільтон (концепція інституціональної економічної політики). Представники «нового» інституціоналізму – Дж. Гелбрейт (теорія постіндустріального суспільства та «техноструктури»), Дж. Б'юкенен і Г. Таллок (теорія суспільного вибору), В. Ваненберг (конституційна економіка), А. Гершенкрон (теорія ешелонів розвитку капіталізму) – зосередили увагу на визначенні меж, форм і засобів державного регулювання економіки, вперше поставили проблеми недосконалості інструментів ринкового саморегулювання та обмеженої раціональності ринку. Особливу увагу інституціональним змінам приділяли представники неоінституціоналізму: Р. Коуз (теорія трансакційних витрат, прав власності й контрактної економіки), А. Алчіан, Г. Демсец, С. Пейович, М. Йенсен (теорія прав власності), Д. Норт (теорія держави), С. Вінтер і Р. Нельсон (еволюційна інституціональна теорія), З. Чен (нова економічна історія), Й. Макніл і Дж. Стігліц (теорія оптимального контракту).

Проблематика дослідження інституціональних змін сьогодні охоплює цілу низку питань: коли інституціональні зміни є результатом спонтанного інституціонального процесу, а коли – результатом цілеспрямованого інституціонального дизайну; зв'язок між формальними і неформальними інститутами; чинники, що впливають на швидкість інституціональних змін; роль політики і колективних дій; роль екзогенних та ендемогенних чинників як драйверів інституціональних змін; джерела інституціональної інерції та незмінності інститутів у часі; проблеми інституціонального вибору та формування інституціональної рівноваги за наявності кількох можливостей; значення історії для інституціонального розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний теоретичний доробок теорії інституціональних змін та практичний досвід інституціонального реформування у колишніх постсоціалістичних країнах існує нагальна потреба подальшого дослідження реалізації інституціональних змін, зумовлена швидким наростанням дизруптивних впливів та розгортанням четвертої науково-технічної революції, яка змінює не тільки технологічний базис виробництва, а й висуває нові вимоги до соціально-економічних відносин та системи управління.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних аспектів інституціональних змін економіки з позицій еволюційного підходу і свідомого конструювання та виявлення особливостей сучасного етапу інституціонального реформування економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння інституціональних змін вимагає визначення категорії «інститут». Узагальнюючи різноманітні підходи, можна виділити основні позиції: інститут визначає й являє собою установленний соціальний порядок (становище та взаємовідносини, які є визначальними для акторів (індивідів або колективів) у певній сфері, їх права та обов'язки відносно один одного, доступ до

та контроль над ресурсами); інститут організує, координує і регулює соціальну взаємодію у конкретній сфері (сферах); інститут забезпечує нормативний базис відповідної поведінки в певній інституціональній сфері (ролі учасників); комплекс правил забезпечує когнітивну основу агентів соціальної взаємодії стосовно інтерпретації, розуміння і змісту того, що відбувається; інститут забезпечує стрижневі цінності, норми і переконання, які приписуються нормативним дискурсам; інститут визначає комплекс потенційної нормативної рівноваги, яка функціонує як координаційна точка [10, с. 117]. Відповідно, інституціональні зміни – зміни базових або інших інститутів під впливом різноманітних факторів.

Сьогодні немає єдиної загально визнаної теорії інституціональних змін, яка би пояснювала всю множину факторів, результати та особливості інституціональних змін. Її формує низка різноманітних концепцій, які залежно від факторів, що спонукають зміни, можна об'єднати в три групи: 1) інституціональні зміни на основі економічної ефективності. Основна ідея полягає в економії трансакційних витрат; 2) інституціональні зміни на основі розподільно-контрактних процесів. Основна ідея – кожен стратегічний актор у тій чи іншій ситуації має різні інтереси і владу, що спонукає акторів до участі в конфліктах інтересів. Щоб вирішити цей конфлікт, актори намагаються знайти якийсь рішення відповідно до владних ресурсів, які вони мають; 3) інституціональні зміни, що базуються на теорії суспільного вибору. Основний акцент робиться на роль уряду в зміні або створенні інститутів, відповідно, уряд та політикум виступають рушійними силами та центральними агентами змін [14].

Інституціональні зміни можуть носити як ендогенний, так і екзогенний характер. Ендогенні інституціональні зміни пов'язані з еволюцією поведінкових стереотипів та системи цінностей, розвитком організацій або, в широкому розумінні, груп інтересів. Екзогенні інституціональні зміни особливо пов'язані з імпортом інститутів, можуть змінити сформовану структуру стимулів, що, руйнуючи звичні соціальні зв'язки, може призвести до нестабільності.

Механізм інституціональних змін можна описати за допомогою концепції панархічних взаємозв'язків адаптивного циклу К. Холлінга, одного з концептуальних засновників екологічної економіки (рис. 1).

Адаптивний потенціал, тобто пружність системи, міра її вразливості відносно несподіваних або непередбачуваних потрясінь, є властивістю, протилежною вразливості системи. К. Холлінг визначив панархію як здорову систему, що може винаходити й експериментувати, отримуючи вигоду з винаходів, які створюють можливості, будучи захищеною від таких, які дестабілізують у силу своєї природи або надмірної ейфорії. Кожен рівень системи має право працювати у своєму власному темпі, захищений від верхніх повільніших але більших рівнів, які активізувалися знизу швидше з меншими циклами інновацій, тому вся панархія є одночасно процесом креативності і збереження. К. Холлінг визначив, що з'єднання, які мають вирішальне значення у створенні та підтримці адаптаційного потенціалу, формуються між різними рівнями адаптаційного циклу й існують у вигляді:

– знизу-вверх (збурення) – може призвести до критичної зміни в одному циклі до каскаду змін у більш широкому і більш повільному;

– зверху-вниз (запам'ятовування) – сприяє оновленню, спираючись на потенціал, який накопичено і збережено в більшому і повільнішому циклі.

Для інститутів ці рівні та швидкість відображають інституціональну структуру, наприклад за Е. Остром відповідно оперативні правила, правила колективного вибору і конституційні норми [15]; для економіки – індивідуальні переваги, ринки і соціальні інститути.

Інституціональні зміни й управління стають визначальними факторами економічних змін, які становлять сутність економічного розвитку. Ці процеси, впливаючи на економічну систему, можуть змінювати напрям її руху, рівень різноманітності, а отже, складності, визначати часові характеристики різних етапів розвитку. Економічна система в кожний момент часу характеризується набором інститутів, неоднакових, а часом і протилежних за своїм впливом на економічний розвиток. Одні сприяють наростанню складності та гнучкості системи, інші – стримують зміни й закріплюють наявний стан, ще інші залишаються, по суті, нейтральними. Очевидно, що інституціональне різноманіття не вичерпується тільки лише розподілом за ознакою формальності. Набагато більш важливим критерієм класифікації з погляду довгострокового економічного розвитку є гнучкість інститутів, їх здатність (або нездатність) підтримувати високі та стійкі темпи зростання, розширювати (або звужувати) можливості реалізації для всіх економічних суб'єктів. Вибір траєкторії розвитку, яку колективно здійснюють соціальні групи та цивілізації у взаємодії одне з одним у точці бифуркації, можна визначити як інституціональний вибір, що визначає напрями та способи інституціональних реформ: інституціональна трансплантація; інституціональні інновації; інституціональна імітація.

Інституціональний вибір – це така зміна формальних і неформальних правил, а також способів та ефективності

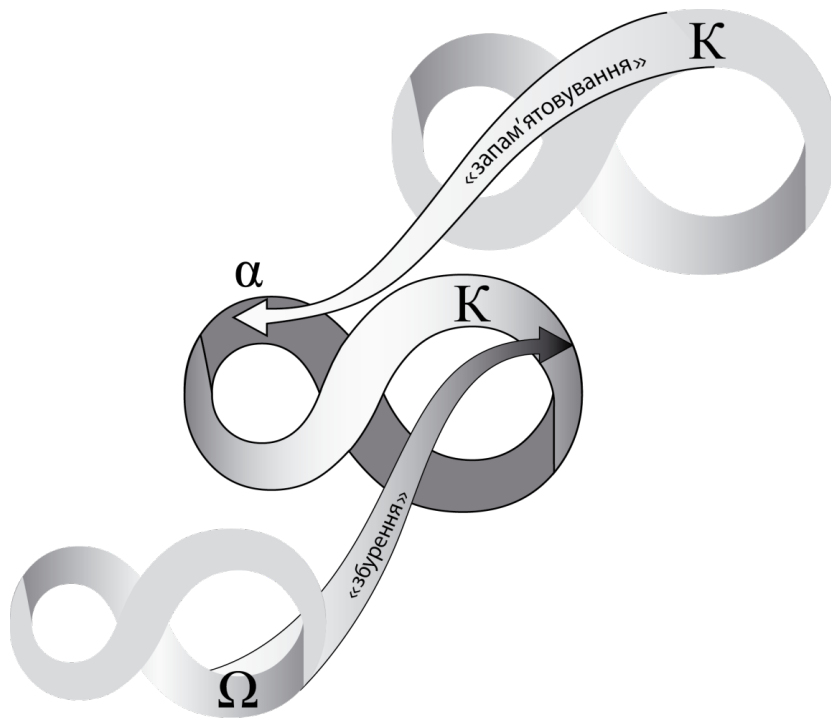

Рис. 1. Механізм інституціональних змін

Джерело: побудовано автором на основі [13, с. 398]

примусу до виконання правил і обмежень, коли вибирається якийсь один кращий варіант із декількох потенційно можливих. Поняття «інституціональний вибір» практично зливається із поняттям інституціональної інновації, оскільки навряд чи є хоч одна соціально-економічна проблема, яку можна вирішити одним-єдиним способом [5, с. 17]. Отже, соціально-економічний розвиток визначається тим, наскільки ефективним є набір (пакет) інститутів.

Інституціональний вибір пов'язаний із ринком інститутів. Поняття ринку інститутів було сформульовано С. Пейовичем [16]. Він визначив «ринку інститутів як процес, що дає змогу індивідам вибирати правила гри в їх співтоваристві. За допомогою своїх добровільних взаємодій індивіди оцінюють наявні правила, визначають і перевіряють придатність нових. Найважливішою функцією конкурентного ринку виступає заохочення інституціональних інновацій і форм адаптивної поведінки». Ринок інститутів як функціональний простір (комунікаційний у першу чергу), на якому відбуваються обміни і укладаються угоди, виступає механізмом реалізації інституціональних змін [7].

Щодо суб'єктів економічної системи, учасників ринку, зустрічаючи нові формальні правила, вони дотримуються трьох можливих стратегій, як слушно визначив А. Хіршман: «голос», «лояльність» або «вихід» [12]. Стратегія «голосу» передбачає активну протидію новому правилу. Стратегія «лояльності» визначає або активну підтримку учасниками ринку нового правила, або погодження слідувати йому у своїх ділових практиках. Разом із тим між силами активної протидії та підтримки завжди є нейтральні сили, які здебільшого становлять більшість учасників процесу. Нейтральність більшості учасників процесу зумовлюється тим, що або нове правило стосується їхніх інтересів або вони вибирають стратегію виходу. У разі вибору стратегії «вихід» учасники ринку не протестують проти нових порядків, вони їх просто обходять або деформалізують нові правила, вмонтовуючи їх у наявні ділові схеми. Наслідком такого «нейтралітету» є часткове вимивання або підрив формального інституту. Однак якщо вдається викликати лояльність нейтральних сил, то новий інститут долає бар'єр більшості.

Теорії еволюційних інституціональних змін (динамічні) розглядають нові інституціональні форми як такі, що виникають спонтанно або через свідоме конструювання, проходять децентралізований процес відбору шляхом конкуренції з альтернативними інститутами. Інститути, що виявляються успішними в процесі відбору, поширюються шляхом імітації або реплікації, тоді як невдалі інститути відмирають. У результаті у цілому інституціональні зміни відбуваються «спонтанно», швидше через неузгоджені вибори багатьох агентів ніж централізовано і скоординовано.

Еволюційний та конструктивний підхід до інституціональних змін є актуальним в певних умовах, оскільки в реальному світі еволюційні процеси змін та їх конструювання протікають паралельно і їх важко розділити. Наприклад, поштовхом до спроб цілеспрямовано запровадити інституціональні зміни можуть бути поступові зміни параметрів, переконань, знань, які є результатом спонтанної еволюції наявних інститутів у часі, однак спроби спеціально розробити й упровадити нові інститути наштовхуються на конкуренцію або інші еволюційні процеси, які згодом можуть відігравати певну роль у визначенні того, які види інститутів виживають і поширюються.

Дослідження впливу інститутів на економічний розвиток і зростання на емпіричних даних різної вибірки країн, проведені

в роботі відомих учених Д. Асемоглу, С. Джонсона, Д. Робінсона, А. Шляйфера, С. Дьянкова та ін., підтверджують, що серед найбільш вагомих значимих факторів відмінностей у добробуті країн, соціальних груп та індивідів – природно-кліматичних, соціокультурних та інституціональних – фундаментальною причиною диференціації рівнів багатства і бідності, свободи і залежності є інститути [1].

Інституціональний вибір не гарантує ефективності відібраних інститутів. Негативний відбір інститутів характеризує фіксацію неефективних станів інститутів чи інституціональної структури загалом. Є багато причин, які зумовлюють неефективність (дисфункціональність) інститутів. Як наголошує відомий вчений О. Сухарєв, такий відбір пов'язаний із тим, що досі не вироблено уявлень про ефективність і критерії прийняття рішення або мотиви і стимули в результаті економічних й інституціональних змін, що забезпечують вигоди від фіксації менш ефективного інституту, менш ефективної моделі поведінки, яка агентам не видається неефективною [8, с. 44]. Причиною може стати й неповноцінне грошове забезпечення функціонування інституту або системи. Можливості функціональної працездатності різко скорочуються, витрати зростають, інститут зникнути не може, просто його функції модифікуються, він стає неефективним. Однак правила корупційної поведінки, яка офіційно визнається пороком сучасного суспільства, навпаки, досить ефективні, хоча наявність явища визнається неефективною формою. Якщо уряди здійснюють витрати на протидію корупційним моделям поведінки, а явище не тільки не скорочується, а навіть розростається, що фіксується звітністю ООН по різних країнах світу, то ці правила й це явище мають стійку форму. Власне, для учасників даних моделей такі правила цілком ефективні, вони неефективні для офіційної влади, оскільки її фактично підмінюють. А підмінюють із двох причин: по-перше, знижується ефективність офіційних інститутів, зростає їх дисфункція, що не дає їм змоги функціонувати в колишньому режимі; по-друге, у фіксації подібних неефективних станів беруть участь культурологічні феномени, інерція системи, конкуренція між інститутами, стимули й мотиви, закони функціонування бюрократії.

Важливу роль у формуванні та зміні інституціональної організації економіки відіграє держава. Проблеми можливостей держави реально змінити діючі формальні інститути пов'язують із двома питаннями. Перше – розподіл сил у суспільстві та на політичній арені (відповідно – розподіл вигод і втрат від планованої зміни, які можуть понести певні групи спеціальних інтересів). Друге – величина витрат (не тільки грошових) на здійснення необхідної колективної дії, яка може виявитися занадто високою для здійснення такої дії, незважаючи на значні потенційні вигоди від неї. Держава може як сприяти створенню ефективних ринкових інститутів, так і навпаки, формувати інституціональну структуру, яка не дає змоги проявитися перевагам конкурентного порядку через монополію владу та інші фактори, що зумовлюють зростання трансакційних витрат. Держава ініціює та реалізує інституціональні зміни через інституціональні реформи. Під час інституціонального реформування відбувається цілеспрямована зміна деякої сукупності інститутів, здійснювана агентами, які розробляють і реалізують план трансформації [6, с. 6]. Слід зауважити, що, з одного боку, держава через систему різноманітних державних органів із використанням різноманітних механізмів, інструментів, заходів запроваджує інституціональні реформи, а з іншого – інституціональні передумови мають визначальну роль для реалізації державної політики в різних сферах.

У ХХ ст. зміна економічних інститутів значною мірою ставала результатом реформ, цілеспрямованих заходів різного масштабу, що проводяться за певним планом. Реформи генерують потік інституціональних інновацій, частина яких виявляється здатною до розвитку в їх задуманому варіанті, інша частина реалізується у вигляді, малосхожому на початковий проект, третя – швидко гине. Інституціональні реформи, як правило, поєднують кілька стратегій інституціонального розвитку: конструювання (дизайн) інститутів дає можливість їх корекції та адаптації у процесі еволюції, однак досить повільний процес; трансплантація (імпорт) інститутів забезпечує зниження невизначеності (вже відома працездатність інституту та її можливі наслідки), але може призвести до екзаптації, атрофії інституту, його переродження, відторгнення, активізації альтернативних інститутів (інституціональний конфлікт, інституціональні пастки). Таким чином, протиріччя між спонтанними еволюційними процесами і свідомою зміною інститутів у ході економічних реформ можна розглянути в контексті взаємодії інститутів (сукупності правил, заснованих на домінуючих цінностях, та механізмів, які забезпечують їх виконання, що формують у суб'єктів поведінкові стереотипи) і механізмів регулювання (система владних зв'язків і відносин, що виникають

у результаті впорядкування господарських процесів у рамках існуючих організацій) [2, с. 15].

З економічного погляду якісні інститути забезпечують два бажаних результати: наявність відносно рівного доступу до економічних можливостей («умови рівності»), а також належну винагороду і захист майнових прав тих, хто надає ресурси. Умовами процвітання якісних інститутів, як засвідчує історичний досвід, є економічне середовище, яке не сприяє отриманню ренти, і пов'язана із цим наявність належних стримувань і противаг щодо тих, кому належить політична влада.

Попередній період розвитку України характеризувався значними перетвореннями інституціональної структури країни та її економічної системи (рис. 2). Однак під час реалізації реформ спостерігалися частковість та незавершений характер заходів, процесний, а не результативний підхід, відсутність спадковості реформування (часта зміна виконавчої влади – 20 урядів за 26 років), що зумовило появу неефективних інститутів, низьку їх комплементарність, дисфункціональність та виникнення інституціональних пасток. В Україні не відбулося чіткого розмежування між економічними інтересами приватного капіталу, бюрократичною природою держави та суспільними інтересами. За відсутності

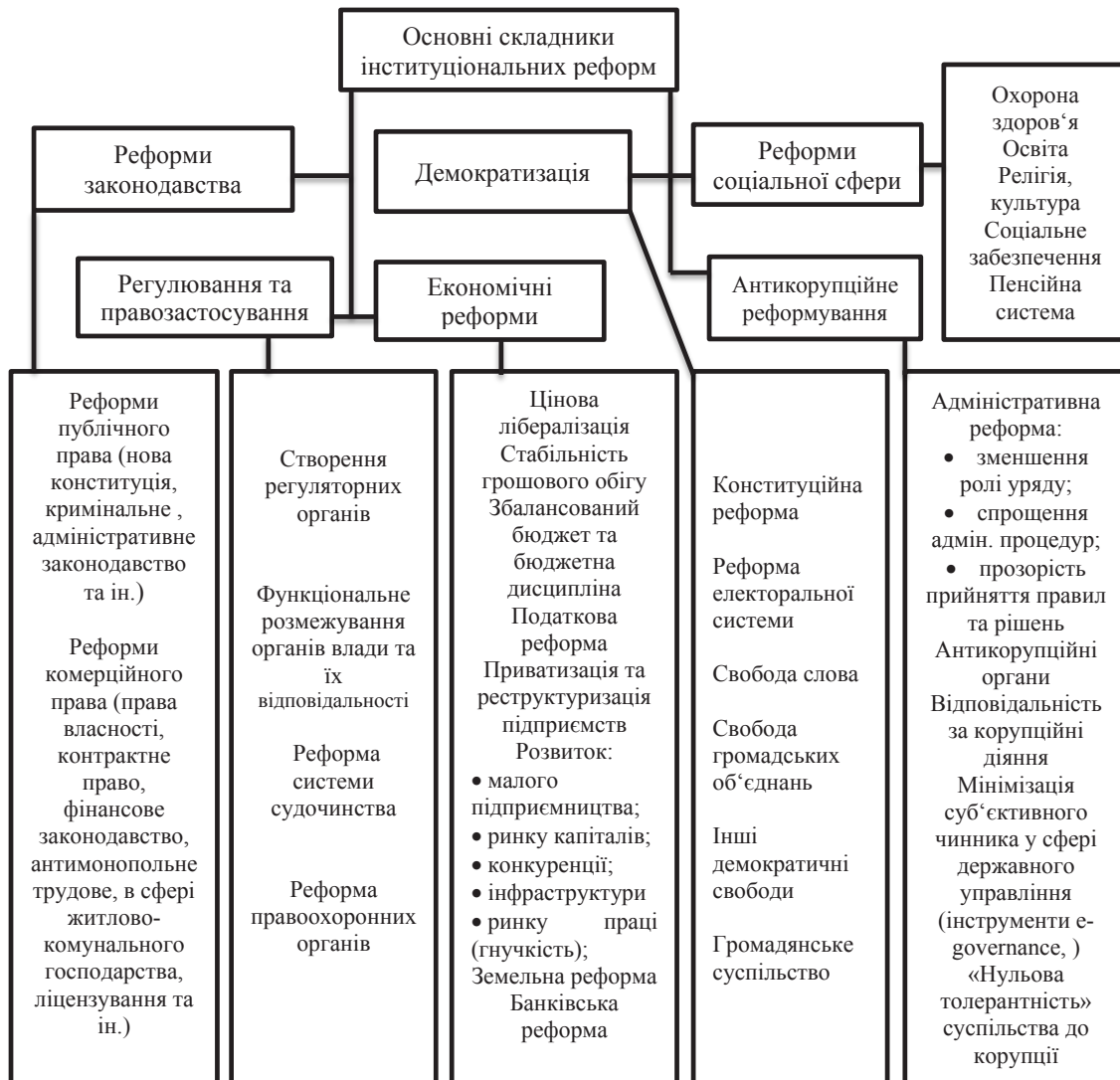

Рис. 2. Елементи інституціональних реформ в Україні

Джерело: складено автором

перевічених часом політичних інститутів, загальноприйнятих способів збереження політичної спадковості, а також норм розподілу владних компетенцій та матеріальних благ між різнорідними групами держава стала ареною боротьби між елітами, кланами та олігархами. Особливістю інституціональних змін в Україні стала неформальна інституціоналізація як процес гармонізації формальних правил із неформальними практиками вітчизняних представників політичних і бізнес-еліт, що виявляється в інформалізації владних відносин та слабкій дієвості законодавства, низькій якості політичних інститутів, невисокій передбачуваності та прозорості процесу прийняття рішень владними структурами, збереженні традицій значного державного патерналізму, невідповідності потреб і можливостей щодо їх задоволення.

Такий стан в економіці та державі у цілому показує, що напрями, які потребують інституціональних реформ, і сьогодні залишаються тими ж, але середовище й можливості адаптації суттєво відрізняються.

Реалізація інституціональних реформ вимагає враховувати новітні тенденції розвитку економічних систем і світового господарства у цілому, які значно змінюють умови, напрями та можливості модернізації управління. Це передусім все стосується урахування розгортання четвертої промислової революції, яка змінює зміст, умови та структуру суспільного відтворення та зростаючої цифровізації усіх сфер життєдіяльності людини.

Четверта промислова революція привносить принципові зміни. Її унікальність, окрім темпів розвитку і широкого охоплення, полягає у зростаючій гармонізації та інтеграції великої кількості різних наукових дисциплін і відкриттів. Усі нові досягнення мають одну загальну особливість: вони ефективно використовують усепроникаючу силу цифрових та інформаційних технологій. Сьогодні Інтернет, біороботи, біотехнології, штучний інтелект відкривають безмежні можливості для появи якісно нових продуктів і послуг. Це означає злиття технологій, які розмивають кордони між фізичною, цифровою і біологічною сферами, та створює так звані дизруптивні впливи.

Як зауважив колишній виконавчий директор Світового банку М. Наїм, «у XXI столітті владу простіше отримати, але важче використовувати і легше втратити... Зрозуміти, як влада втрачає цінність, і мужньо зустріти випробування та труднощі, які тягне за собою цей процес, життєво необхідно для того, щоб розібратися у ключових тенденціях, що змінюють світ» [3, с. 19]. Такі зміни в системі стратегічного і тактичного управління ураховуються гнучкою методологією управління з урахуванням дизруптивних впливів (табл. 1). Дизруптивний вплив визначається, коли умови зовнішнього середовища настільки змінилися, що втрачається адаптивність більшості систем, індивідів, а переваги набувають процеси з крайніми відхиленнями від середньої норми. Саме ці відхилення і відіграють адаптивну роль у нових умовах. Такий вплив сьогодні й становлять розвиток нових технологій та цифровізація життєдіяльності суспільства.

Зазначені тенденції зумовили трансформацію процесів управління. Публічна політика нині залежить від здатності держави управляти величезною кількістю інформації і реагувати на швидкі зміни ситуації та нові виклики.

Усе це визначає напрями змін під час розроблення стратегій управління та реформування національної економіки [9, с. 31]:

– використання цифрових технологій дасть змогу краще здійснювати управління. Більш інтенсивне й інноваційне вико-

ристання веб-технологій може допомогти державним адміністраціям модернізувати свої структури і функції для поліпшення загальної результативності, починаючи від зміцнення процесів електронного управління до більшої прозорості, відповідальності та інклюзивності у відносинах між урядом і громадянами;

– влада під впливом промислової революції часто переходить від держави до недержавних суб'єктів, а також від організованих установ до мереж із більш вільним устроєм. Нові технології та соціальні угруповання і взаємодії, які вони забезпечують, дають змогу практично будь-кому впливати на ситуацію способами, про які неможливо було б подумати ще кілька років тому;

– центральна роль урядів у проведенні політики буде зменшуватися внаслідок зростання конкуренції, перерозподілу і децентралізації влади, що стало можливим завдяки новим технологіям. Усе частіше уряди будуть розглядатися як центри з обслуговування населення, які оцінюються за їх здатністю постачати розширений перелік найбільш ефективним і індивідуалізованим способом;

– збільшення адаптаційних можливостей урядів для врахування експоненціального зростання дизруптивних змін через збільшення прозорості роботи та ефективності;

– законодавче регулювання буде грати вирішальну роль в ухваленні та поширенні нових технологій. Однак уряди будуть змушені змінити свій підхід до розроблення, перегляду і виконання нормативно-правових актів. У «старому світі» у осіб, що приймають рішення, було достатньо часу на вивчення конкретного питання та підготовку необхідної реакції або відповідної нормативної бази. Весь процес, як правило, мав лінійний і механічний характер і був збудований у суворій відповідності з ієрархічним підходом (зверху вниз). Через цілу низку причин таке більше неможливо;

– сучасні політичні, законодавчі та регулюючі органи часто відчують, що події застають їх зненацька і що вони не в змозі встигати за швидкістю технологічних змін і відповідати значущості їх наслідків. Цілодобовий цикл надходження новин тисне на лідерів, змушуючи їх негайно давати коментарі або приймати ті чи інші дії, у результаті чого у них виявляється менше часу на продуману, принципову і ретельно прораховану реакцію. Існує реальна небезпека втрати контролю над важливими процесами, особливо в умовах світової системи, що включає у себе майже дві сотні незалежних держав і тисячі різних культур і мов.

Висновки. Різноманітність концепцій у рамках теорії інституціональних змін обґрунтовує низку чинників ендогенного та екзогенного характеру, які спричиняють інституціональні зміни двох типів (інституціоналізацію та внутрішній розвиток інституту). До таких чинників можна віднести: технологічні інновації; зміни відносних цін на ресурси, що спричиняють зміни в їх розподілі; зміни у взаємовідносинах формальних і неформальних інститутів; зміни в очікуваннях економічних акторів, що зумовлюють зміни стимулів та мотивів поведінки; зміни в перевагах акторів та груп інтересів.

Модернізація як процес трансформації типу поведінки економічних суб'єктів (у тому числі й держави) спрямована на якісні прогресивні зміни наявних інституціональних форм. Роль держави в модернізації економічної системи полягає у вирішенні протиріч у процесі зміни інституціональної структури шляхом здійснення інституціональних змін (залежності від характеру впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на еконо-

Принципи гнучкого управління в епоху дизруптивних (disruptive) впливів

Сфера застосування	Зміст
Ринок праці	Цифрові технології та глобальна комунікаційна інфраструктура суттєво змінюють традиційні уявлення про роботу і про оплату, сприяючи появі нових типів робіт, що відрізняються надзвичайною гнучкістю і по своїй суті носять тимчасовий характер (так звана «економіка на вимогу»). Тоді як ці нові робочі місця дають змогу людям насолоджуватися більш гнучким робочим графіком і, можливо, дадуть початок абсолютно новій хвилі інновацій на ринку праці, вони також створюють серйозні проблеми в зв'язку з більш низьким ступенем захищеності в контексті «економіки на вимогу», де кожен працівник, по суті, стає підрядником, більше не мають можливості скористатися вигодами надійного і багаторічного працевлаштування.
Гроші та оподаткування	«Економіка на вимогу» також створює серйозні проблеми, що стосуються збору податків, оскільки працівникам виявляється набагато простіше і вигідніше працювати нелегально. У той час як цифрові платіжні системи роблять операції і мікротранзакції більш прозорими, сьогодні виникають нові децентралізовані системи оплати, які здатні значною мірою перешкоджати державній владі та приватним структурам простежити походження і визначити призначення таких операцій.
Відповідальність і захист	Система надання державою монополічних прав (наприклад, служба таксі, медична система) вже давно виправдала себе тим, що деякі види професій підвищеного ризику вимагають більш високого ступеня контролю і повинні виконуватися тільки ліцензованими спеціалістами так, щоб забезпечити належну безпеку і захисту прав споживачів. Багато із цих наданих державою монополій нині відчувають дизруптивний вплив із боку технологічних досягнень, які дають змогу людям взаємодіяти один з одним (P2P), а також із боку нових посередників, які займаються координацією таких рівних учасників та сприяють їх взаємодії.
Безпека і недоторканність приватного життя	Правила, що стосуються отримання, обробки та перепродажу персональних даних, не завжди чітко специфіковані. Сукупність великих наборів даних дає змогу великим онлайн-операторам шляхом висновків отримати більше інформації, ніж насправді надають (в явній або неявній формі) користувачі. Складання профілів користувачів через аналіз великих даних і методів логічного висновку відкриває шляхи для нових, набагато більш персоналізованих, таких, що відповідають конкретним запитам послуг, які будуть корисні користувачам і споживачам. Але при цьому також виникають серйозні виклики, коли справа стосується недоторканності приватного життя користувача і незалежності індивіда. У зв'язку із цим зростає занепокоєння з приводу кіберзлочинності і викрадення особистих даних.
Доступність та інклюзивність	Розширення охоплення цифровими технологіями різних сфер життєдіяльності вимагає від влади врахування їх потенціалу. Владні органи не тільки повинні прийняти новітні технології, щоб оптимізувати свої внутрішні операції, але також повинні заохочувати і підтримувати їх розповсюдження. Проблема цифрової ізоляції (або цифрового бар'єру) стає все більш актуальною.
Несиметричний розподіл влади	У сучасному інформаційному суспільстві асиметрія інформації може призвести до значної асиметрії влади, оскільки той, хто має знання щодо використання цієї технології, також має силу це зробити. Сьогодні суб'єкт із правами суперкористувача майже всемогутній. Проте з огляду складності засвоєння повною мірою потенційні і приховані технічні аспекти сучасних технологій, потрібно розуміти, що може посилюватися нерівність між людьми технічно грамотними, які розуміють і контролюють ці технології, і людьми менш обізнаними, які є пасивними споживачами технологій, не володіючи їх розумінням.

Джерело: складено автором за [11]

мічну систему) і виключення нецільового використання інститутів (екзаптація та еkleктизм).

Сучасні інституціональні дослідження не пропонують універсальних рецептів прискорення дієвості інституціональних реформ, особливо з урахуванням особливостей національних умов. Однак слід брати до уваги висновки, зроблені на основі аналізу інституціональних реформ різних країн щодо їх стратегії: як правило, немає необхідності в універсальній та всеохоплюючій реформі інститутів. Стратегія реформ має бути сконцентрована на певному наборі ключових інституціональних обмежень (binding constraints); одних і тих же цілей можна досягти за допомогою різних інституціональних рішень. Імпорт інститутів слід балансувати з їх ретельною адаптацією до місцевих умов; урахуваючи вихідні умови і місцеві традиції, реформатори повинні бути готові до інституціонального експериментування, а також до корекції своєї політики на основі ретельного моніторингу та оцінки фактичних результатів проведених реформ. Це передбачає високі вимоги до прозорості та ефективності процесу прийняття урядових рішень щодо стратегії і тактики реформ; важливо приділити адекватну увагу зміцненню інститутів, що забезпечують стійкість економіки до зовнішніх шоків, таких

як верховенство права, демократія, система участі, соціального захисту та консультативні механізми.

Стратегічним завданням сучасного етапу реформування в Україні має бути побудова ефективної системи управління на всіх рівнях, визначення нових ролей різних управлінських рівнів, яке передбачає оптимальне поєднання самостійності регіонів, насамперед у сфері вирішення повсякденних питань місцевого (регіонального) розвитку та координуючої, стимулюючої ролі центру (що представляє інтереси суспільства, країни у цілому), а також закріплення нових засад взаємодії держави і суспільства за принципом колаборації потрійної спіралі «державна – бізнес – громадянське суспільство». При цьому колаборація має конструктивне трактування як «процес формальних і неформальних узгоджень між автономними гравцями, у ході якого вони створюють правила й організації для регулювання своїх взаємодій і напрямів діяльності або вирішують об'єднуючі завдання» [17, с. 23]. Це зумовлює необхідність запровадження принципів гнучкого публічного інституціонального управління під час розроблення та реалізації програм розвитку для забезпечення адаптаційних можливостей реагувати на виклики мінливого середовища.

Література:

1. Институты как фундаментальная причина долгосрочного экономического роста / Д. Асемоглу, С. Джонсон, Д. Робинсон; Исследовательский центр ИПМ. Минск, 2016. URL: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/ecowest/2006n1r01.pdf>, вільний (дата звернення: 10.10.2016).
2. Вольчик В., Кот В. Институциональные изменения в периферийных регионах: роль гражданских институтов. *Terra economicus*. 2013. № 4. Т. 11. С. 15.
3. Наим М. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управлять сегодня нужно иначе. М.: АСТ, 2016. – 512 с.
4. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. Москва: ВШЭ, 2010. С. 7.
5. Нуреев Р., Латов Ю. Россия и Европа: эффект колеи (опыт институционального анализа истории экономического развития). Калининград: РГУ имени И. Канта, 2010. С. 17.
6. Полтерович В.М. Стратегии институциональных реформ: перспективные траектории. *Экономика и математические методы*. 2006. Т. 42. № 1. С. 6.
7. Тамбовцев В. Институциональный рынок как механизм институциональных изменений. *Общественные науки и современность*. 2001. № 5. С. 25–38.
8. Сухарев О. Проблемы институциональной экономики: факторы экономических изменений. *Terra Economicus*. 2010. Т. 8. № 4. С. 44.
9. Шваб К. Четвертая промышленная революция. М.: Эксмо, 2016. С. 31.
10. Burns T. Carson M. Actors, paradigms and institutional dynamic: Rule Systems Applied to Radical Reforms. *Advancing Socio-Economics: An Institutionalist Perspective*. Oxford: Rowman and Littlefield, 2002. P. 117.
11. Deep Shift Technology Tipping Points and Societal Impact – Survey Report. Geneva: The World Economic Forum, 2015. 42 p.
12. Hirschman A.O. Exit, Voice, and Loyalty: Response to Decline in Firms, Organizations, and States. Cambridge : Harvard University Press, 1970. P. 1–20, 76–79.
13. Holling C. Understanding the Complexity of Economic, Ecological, and Social Systems. *Ecosystems*. 2001. Vol. 4. Iss. 5. P. 398.
14. Olson M. The New Institutional Economics: The Collective Choice Approach to Economic Development. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 13–36.
15. Ostrom E. Understanding Institutional Diversity. Princeton: Princeton University Press, 2005. 376 p.
16. Pejovich S. The Market for Institution versus the Strong Hand of the State: The Case of Eastern Europe. *Economic Institutions, Market and Competition* / ed. B. Dallago, L. Mittone. Cheltenham: Edward Elgar, 1996. P. 111–126.
17. Thomson A.M., Perry J.L. Collaboration Processes: Inside the Black Box. *Public Administration Review. Special Issue*. 2006. P. 20–32.

Поченчук Г.М. Теоретические аспекты институционального реформирования

Аннотация. В статье рассмотрены характерные особенности институциональных изменений, факторы их активизации. Сгруппированы институциональные изменения в зависимости от факторов, которые обуславливают и характеризуют механизм институциональных изменений через концепцию панархичных связей адаптивного цикла. Определены особенности современной среды институционального реформирования, требующие внедрения принципов гибкого управления. Обоснована, учитывая функцию государства как институционального новатора, необходимость внедрения принципов гибкого управления при разработке и реализации стратегии институционального реформирования в Украине.

Ключевые слова: институт, институциональные изменения, институциональный выбор, деструктивное влияние, институциональные реформы.

Pochenchuk G.M. Teoretical aspects of institutional reform

Summary. The article deals with the characteristic features of institutional changes, factors of their activation. Institutional changes are grouped, depending on the factors causing them, and the mechanism of institutional changes is described through the concept of the panarchic links of the adaptive cycle. The peculiarities of the modern environment of institutional reform, which require implementation of the principles of flexible management, are determined. It is substantiated, considering the function of the state as an institutional innovator, the need to implement the principles of flexible governance in the design and implementation of the institutional reform strategy in Ukraine.

Keywords: institution, institutional changes, institutional choice, disruptive influences, institutional reforms.